

AKTUÁLNÍ ÚKOLY SOCIOLOGIE ZEMĚDĚLSTVÍ A VENKOVA V PROCESU PŘESTAVBY SOCIALISTICKÉ SPOLEČNOSTI V ČSSR

Stejně jako před ostatními společenskými vědními obory, stojí i před sociologií zemědělství a venkova náročné úkoly spojené s poznáním problematiky sociálně ekonomických přeměn, probíhajících v zemědělství a na venkově v procesu přestavby naší socialistické společnosti. Je třeba komplexně zhodnotit doposud dosažené výsledky práce a poznání a na tomto základě úspěšně pokračovat v poznávání nových skutečností, které jsou důležité jak pro další rozvoj uvedené vědní disciplíny, tak především pro vlastní rozvoj zemědělství a venkova.

V současném období zvlášť naléhavě vystupuje do popředí teze, že revoluční praxe není možná bez revoluční teorie. Proto zákonitě značně vzrostou nároky i na sociologii zemědělství a venkova. Soudobý socialismus musí v první řadě poznávat sám sebe. Na venkově a v zemědělství to konkrétně znamená zkoumání otázek urychlení jejich sociálně ekonomického rozvoje a demokratizace života na základě analýzy společenských procesů, probíhajících zde v současném období. Teprve na základě tohoto komplexního poznání bude možno zvýšit prognostický charakter vědeckých prací sociologie zemědělství a venkova a na jejich základě budou moci stranické a hospodářské orgány úspěšně řídit sociálně ekonomický rozvoj venkova a zemědělství.

Tyto skutečnosti vyžadují, aby se i poměrně široký okruh pracovníků zabývajících se sociologií zemědělství a venkova především na pracovištích v Praze, Brně, Bratislavě a Nitře dotkl i těch problémů, které se doposud nestaly součástí politických řešení, a nesetrvával na úrovni pouhých komentátorů společenských procesů a stranických usnesení. Vědeckí pracovníci v oboru sociologie zemědělství a venkova musí nalézt odvahu v rozvoji vědeckého poznání a stát se odvážnými a ideově vyspělými tvůrci politiky strany.

Redakční rada vědeckého časopisu Sociologie zemědělství se na svém posledním zasedání rozhodla zpracovat úvodní monotematické číslo, které zahrnuje diskusi k problematice přestavby ve vědecké disciplíně sociologie zemědělství a venkova. Byla vyzvána všechna hlavní pracoviště, tj. Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy v Praze, Výzkumný ústav ekonomiky polnohospodářstva a potravinářstva v Bratislavě, Vysoká škola zemědělská v Nitře a Ústav racionalizace řízení a práce — pracoviště v Brně, k publikaci svých postojů a názorů. S jejich příspěvky se setkáváme v tomto čísle. Je zde i příspěvek dr. Beneše, prezentující hlavní názory a postoje orgánů centrální sféry řízení.

V dalším čísle chceme publikovat příspěvky z Vysoké školy zemědělské v Praze a z dalších vědeckých pracovišť, která se nám přihlásí, v nichž autoři zaujmou svá stanoviska a postoje a zřejmě již budou reagovat i na příspěvky uveřejněné v tomto čísle. Všechny příspěvky budou jako obvykle posouzeny lektory. Na rozdíl od minulých období, kdy byla snaha stanoviska autorů zkoordinovat a sladit s obecně přijatými trendy, otevírá se nyní v rámci procesu demokratizace prostor pro vyjadřování různých stanovisek, postojů a názorů autorů, které bude koordinovat vědecká diskuse z hlediska metodiky vědeckého poznání a průkaznosti předkládaných závěrů.

Tři příspěvky se soustřeďují na otázku řízení sociálních procesů při přestavbě hospodářského mechanismu v ČSSR. Pozorný čtenář postřeh-

ne často protichůdná stanoviska a postoje jednotlivých autorů. Na základě jejich konfrontace bude nutno, aby vědecká fronta dospěla k společným závěrům, které předloží jako svůj návrh řídicím orgánům. Přitom v této oblasti jde o část vědeckého poznání sociologie zemědělství a venkova relativně nejvíce probádanou, neboť sem především byla zaměřena pozornost výzkumu v minulých dvou pětiletkách na základě společenské objednávky řídicích orgánů. Daleko složitější je situace v oblasti výzkumu věcných sociologických problémů rozvoje venkova a zemědělství, která byla v minulých letech středem menší pozornosti výzkumu na všech pracovištích. Hlavní okruhy věcných problémů, na které by bylo třeba zaměřit oblast výzkumu, se pokouším charakterizovat v druhé části svého úvodního příspěvku.

Zcela novou problematiku otevírá příspěvek doc. B a k š i — problematika služeb v oblasti sociální sféry byla výzkumně dosud zcela opomíjena, resp. byla řešena pouze jako součást komplexní péče o pracovníky. Této oblasti bude nutno věnovat v dalším období maximální pozornost celkově jako rozvoji komplexního systému služeb na venkově a v zemědělství, kde sociální služby musí tvořit nedílnou součást.

Doc. Burian z brněnského pracoviště ÚŘŘP a doc. Barto z VÚEPP v Bratislavě se zabývají i další aktuální otázkou — aktivizací lidského činitele (řadových i vedoucích pracovníků) v procesu přestavby. I této oblasti byla v minulosti v našem časopise věnována značná pozornost. Byly publikovány především příspěvky z brněnského pracoviště ÚŘŘP a z katedry organizace a řízení VŠZ v Praze i z jiných pracovišť. Jde určitě o důležitou oblast, které bude nutno věnovat v dalším období ve výzkumné činnosti velikou pozornost. Dosavadní administrativně direktivní způsob řízení vedl v řadě podniků k podceňování lidského činitele a k omezování jeho aktivity a iniciativy. Přestavba hospodářského mechanismu vyžaduje mobilizovat všechny dosavadní rezervy. Jednou z nejvýznamnějších je mobilizace řídicích i řadových pracovníků a zvýšení jejich aktivity na základě účinného motivačního systému, spojeného s cílově programovým přístupem k řízení.

Znovu zdůrazňuji, že uveřejněné příspěvky jsou v otevřené diskusi k přestavbě sociologie zemědělství a venkova první. Redakční rada očekává, že v dalších číslech se budeme setkávat nejen s osvědčenými a erudovanými autory jako doposud, ale že se objeví i řada příspěvků od mladé, nastupující generace, nebo i z jiných teoretických pracovišť základního výzkumu a vysokých škol, které se problematikou sociologie zemědělství a venkova (ať již přímo či nepřímo) zabývají.

Od všech autorů bude redakční rada požadovat, aby se důkladně zamysleli nad dosavadními metodami vědecké práce a hledali nové a efektivnější přístupy. Je nutno si uvědomit, že o vědě a vědeckém poznání bude možno mluvit jen tenkrát, bude-li přinášet nové poznatky, budou-li řešeny nové problémy, objevovány dosud neznámé souvislosti a odhalována nová fakta. Řešení vyřešeného, s opakováním známých stanovisek, snad jen v jiné souvislosti, to může být často nutná a někdy i užitečná, ale není to v pravém slova smyslu věda a příspěvku obdobného charakteru by se neměla na stránkách časopisu Sociologie zemědělství již objevovat. Základním hlediskem pro posuzování práce musí být, v jaké míře budou jednotlivá pracoviště, resp. jednotliví pracovníci řešit nové, dosud nevyřešené problémy a jak jejich činnost bude přiná-

šet nové, objevné a pro praxi i vědu významné poznatky, které přispějí ke skutečnému obohacení nás všech.

Jedním z důležitých úkolů sociologie zemědělství a venkova bude rozšíření předmětu bádání od problematiky řízení sociálních procesů a jednotlivých dílčích problémů ke komplexnímu výzkumu sociálního rozvoje zemědělství a venkova v procesu přestavby naší socialistické společnosti. Bude nutno věnovat daleko větší pozornost výzkumu jednotlivých věcných otázek a na tomto základě formovat komplexní návrhy.

Přestavba v zemědělství a na vesnici má široké souvislosti. Pozitivním východiskem jsou především tyto dosažené celospolečensky významné jevy:

- překonávání sociálně třídních rozdílů z minulosti,
- industrializace celé ekonomiky spolu se širokým zaváděním vědeckotechnického rozvoje,
- kvalitní změny ve zdrojích pracovních sil,
- procesy urbanizace,
- růst ekonomické vyspělosti jednotlivých odvětví materiální výroby,
- růst životní úrovně a změny ve způsobu života,
- sociální jistoty a zvyšování podílu společenské spotřeby obyvatelstva.

Společným jmenovatelem dalších změn bude mnohostrannost, komplexnost, složitost a dlouhodobost. Propojují mnoho stránek, od demografických a ekonomických až po sociální a kulturní. Budou se uskutečňovat na mnoha úrovních — na úrovni rozvoje výrobních sil, charakteru výrobních vztahů a dělby práce až po úroveň postavení člověka ve výrobním a pracovním procesu, úroveň životního standardu a způsobu života.

Z toho vyplývá řada otevřených otázek, a to na různé rovině obecnosti a konkrétnosti. Diskutuje se o procesech urbanizace a jejích koncepcích. Urbanizace se ve stále větší míře uvádí do souvislosti např. s industrializací, s vědeckotechnickým pokrokem, popř. s dalšími jevy. I urbanizaci, stejně jako řadu ostatních jevů, je možné definovat jak z úzce technických, tak z převážně ekonomických a konečně i sociálních hledisek.

V souvislosti s postupnou diferenciací v soustavě venkovského osídlení vznikají také otázky podílu venkovského obyvatelstva na společenské spotřebě obyvatelstva. Z hlediska jednotlivce je podíl na této spotřebě nižší, ale z hlediska společnosti jsou náklady na tento podíl vyšší. Ekonomická hlediska zřízení infrastruktury se projevují jednak v investičních nákladech, jednak v provozu zařízení. V řadě prací se ukazuje, že z hlediska výstavby a provozu jednotlivých zařízení nevýrobního sektoru (služeb) je zvětšování jejich velikosti ekonomicky výhodné. Snižují se např. náklady na jednoho žáka základních stupňů škol, klesají náklady na výstavbu kulturních domů na jednoho obyvatele v závislosti na velikosti zařízení a velikosti obce. Obdobně je tomu u služeb místního hospodářství, administrativních budov atd. Nevýhody zvětšování se projevují až po nadměrné koncentraci, popřípadě jsou důsledkem nezvládnutí technických i organizačních stránek velkých zařízení. I tady je ovšem třeba znovu dodat, že ekonomická hlediska by neměla být jediná, která rozhodují o existenci či velikosti určitého zařízení infrastruktury, zejména pak ne v případě tzv. základních stupňů vybavenosti (prodejna, škola, zdravotnické zařízení).

Práce, pracovní činnost se řadí na prvním místě mezi tzv. strategické komponenty životního způsobu. Práce se i v této souvislosti musí stát více předmětem sociálně ekonomického a sociologického výzkumu. Jde nejen o to, jak ty či ony sociální, sociálně demografické, sociálně psychologické a osobní charakteristiky ovlivňují konečný výsledek práce, ale jak tyto vlastnosti a charakteristiky s celou řadou souvislostí daleko překračují samotný pracovní proces. To se týká např. i výzkumu volného času, kde se kladou otázky vztahu mezi obsahem pracovní činnosti, typem vztahů v pracovním kolektivu a způsobem trvání volna, výzkumu životního způsobu a popřípadě i dalších jevů.

Také pojem životní úroveň je velmi komplexní. Jde však o jiný pohled. Tatáž životní úroveň může být integrální součástí nestejných životních způsobů. Tak např. stejná úroveň hmotné spotřeby nebo konzumování služeb v nejširším slova smyslu mohou u různých tříd a sociálních skupin vést k různým funkcčním využitím, mohou být spojeny s rozmanitou škálou norem a hodnot. Vykazují-li všechny skupiny městského i vesnického obyvatelstva prakticky totožné ukazatele nákupu určitého zboží dlouhodobé spotřeby (např. nábytek, osobní automobil), nemusí to současně znamenat vyrovnání jejich životního způsobu. Pro životní způsob je totiž velmi významné nikoli to, že určitý statek máme, ale především to, jak jej používáme, jak s ním nakládáme v relaci s jinými statky, a především pak to, jaké hodnoty a normy ze svého vlastního žebříčku hodnot jím realizujeme. Proto každý výzkum životního způsobu by se měl spojovat se zjišťováním, jaké hodnoty a normy převládají v té či oné sociální struktuře.

Lze souhlasit s tím, že význam otázek rekreace a volného času pracovníků v zemědělství vzrůstá a že tyto otázky jsou vůbec málo propracovány. Zdá se, že nejdříve poznatků (a to buď z hlediska jednoho, nebo více vědních oborů) je k dispozici z oblasti organizace práce a odpočinku po dobu pracovních směn v průmyslu, méně poznatků je k dispozici o týdenním a nočním režimu práce a odpočinku pracovníků v různých průmyslových odvětvích a nejméně poznatků je k dispozici o režimech práce v návaznosti na odpočinek u všech skupin zemědělských pracovníků. Proto se také chybějící konkrétní poznatky nahrazují zjištěním různého typu obecnosti. Doporučuje se střídání sociální i jiné prostředí (viz např. rekreace zemědělců v Praze) atd. Určitá část, zvláště mladé generace, dává přednost jiným rekreačním vzorům a snaží se je prosazovat. Nesmí se zapomínat, že dnes existují JZD i státní statky, které si vybudovaly vlastní rekreační zařízení.

Pro směr našich úvah má značný význam problematika sbližování měst a venkova. Ke zkoumání těchto problémů mohou být zvoleny různé přístupy. Někdy se opomíjejí i důležité souvislosti. Tak např. při analýze stavu vybavenosti vzhledem k velikostním skupinám obcí se zapomíná na prostorové souvislosti. Vesnice s 500 obyvateli na elektrifikované trati Praha-Kolín nebo vesnice v blízkosti krajského města či vesnice s dobrou dostupností do řady menších měst není vesnicí s 500 obyvateli mezi šumavskými lesy. Index vybavenosti obcí, pokud se řídí čistě demograficky statistickým postupem a nikoli postupem přihlížejícím i k prostorovým a ekologickým vazbám, může být z hlediska interpretace i praktického využití nepřesný. V případě vybavenosti je například daleko vhodnější pracovat s ukazatelem času, který musí rozhodně na opatření určitého zboží, služby atd. vynaložit.

V procesech sociálně ekonomických přeměn nebylo dosud oceněno postavení celé nevýrobní sféry. V procesu přestavby však nevýrobní sféra nabývá a bude nabývat stále většího významu. Význam nevýrobní sféry totiž přispěje k řešení takových důležitých úkolů sociálně ekonomické politiky, jako je překonávání podstatných rozdílů mezi fyzickou a duševní prací. V etapě postupujících změn v obsahu a charakteru práce povede k zásadním změnám v životních podmínkách obyvatelstva, bude činitelem zmírňujícím rozdíly ve spotřebě a životní úrovni obyvatelstva ve městech a na venkově, v různých sociálních vrstvách a skupinách obyvatelstva atd.

Jednotlivé úseky nevýrobní sféry budou muset zajistit uspokojování duchovních potřeb obyvatelstva — rozvoj vzdělání a kvalifikaci pracovních sil, rozvoj a využívání volného času, sociální jistoty, péči o zdraví obyvatelstva atd. — poskytováním užitečných efektů služeb a jsou v tomto směru rozhodující pro dlouhodobou strategii duchovního a fyzického rozvoje obyvatelstva. V dlouhodobé perspektivě s rozvíjením výrobních sil a vyzríváním výrobních vztahů socialistické společnosti budou hrát služby v životní úrovni a způsobu života na vesnici i ve městě stále významnější úlohu.

Závažnost otázek přestavby zemědělství a venkova byla zdůrazněna nejen na XVII. sjezdu KSČ, ale znovu byla vyzdvížena na 7. a 9. zasedání ÚV KSČ. Přitom byla připomenuta nejen životní důležitost uspokojení potřeb výživy z domácích zdrojů cestou intenzifikace zemědělské výroby, ale také ideově politický aspekt upevňování svazku dělnické třídy s rolnictvem.

Naléhavá nutnost trvalého a důsledného převádění našeho zemědělství na cestu intenzivního rozvoje vyžaduje objektivní zhodnocení dosavadních etap jeho vývoje také v sociálně ekonomické oblasti, z hlediska růstu životní úrovně a změn ve způsobu života venkovského obyvatelstva, zejména pak zemědělského obyvatelstva. V současné etapě rozvoje naší společnosti (v tom také v našem zemědělství) narůstá význam subjektivního činitele — lidského faktoru, pracovních kolektivů i jednotlivců.

Málo se doceňuje také mezinárodně politický význam pozitivního rozvoje našeho zemědělství a venkova a sblížování města a venkova. K největším úspěchům poválečného vývoje v ČSSR patří právě odstranění rozporů a pak také podstatných rozdílů mezi průmyslem a zemědělstvím, mezi městem a venkovem a mezi dříve hospodářsky rozvinutými a zaostávajícími oblastmi. Tyto pozitivní výsledky zvláště vyniknou, uvědomíme-li si prohlubující se rozpory a konfliktu mezi městem a venkovem jak v hospodářsky rozvinutých kapitalistických zemích, tak v zemích rozvojových, a také mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi navzájem. Právě v řešení vztahu průmyslu a zemědělství, města a venkova může ČSSR prokázat v celosvětovém měřítku ojedinělé pozitivní výsledky. Bul to právě rozvoj socialistické zemědělské výroby, který byl jedním ze základních východisek a předpokladů všech ostatních přeměn našeho venkova — tedy změn ve složení obyvatelstva, v jeho mobilitě, v přestavbě vesnice atd. V tomto směru se socialistické Československo stává dokladem předností socialismu a vzorem iak pro lid rozvinutých kapitalistických zemí, tak pro pracující ve více než stovce rozvojových zemí, kde je rozpor mezi městem a venkovem jednou z příčin stupňujících se hladomorů, epidemií atd.